

Izzivi in preizkušnje pedagoških delavcev pri delu z učenci s selektivnim mutizmom

Katarina Filipič, učiteljica dodatne strokovne pomoči
in svetovalna delavka, OŠ dr. Ivana Korošca Borovnica

Neredko slišimo, da izkušeni pedagoški delavci, ki imajo za sabo dolgoletno prakso v vzgojno-izobraževalnem procesu, potožijo, da tako zahtevnega primera, kot je delo z otrokom s selektivnim mutizmom, še niso doživeli. Na začetku je vsem izziv in pristopajo k delu motivirani in polni pričakovanj, kmalu pa ugotovijo, da gre za dolgotrajen proces, ki zahteva veliko energije, potrpljenja in vztrajnosti. Napredek pa je kljub prizadevanju vseh sodelujočih počasen.

Uvod

Selektivni mutizem je redka, vendar kompleksna motnja, ki zahteva strogo načrtovan in specifičen pristop ter veliko mero sodelovanja, razumevanja in prilagajanja posameznikovemu funkcioniranju in doživetju sveta okrog njega. Pomembno je, da imajo osebe, ki delajo z omenjeno populacijo, določene osebnostne lastnosti, kot so razumevanje, empatija, toplina, pozitivna naravnost in vztrajnost. Prav tako je pomembno, da se z motnjo seznanijo, da vedo, da ne gre za to, da otroci ne bi znali govoriti ali da ne bi razumeli govora. Večina izmed njih ima močno željo po tem, da bi govorili, vendar v določenih socialnih situacijah »zmrznejo« in ne zmorejo iz sebe izpustiti niti glasu.

Selektivni mutizem lahko resno in negativno vpliva tako na otroka in njegovo življenje kot tudi na življenje družinskih članov. Ko želimo otroku pomagati, je pomembno vedeti, da tega otrok ne dela zanalašč, ampak da ne govori zaradi nezmožnosti prenašanja izjemno anksioznih občutkov, ki mu jih povzročajo socialne situacije in ljudje. Otroka ne smemo nikoli siliti h govoru, temveč ga je potrebno postopoma izpostavljati anksioznim situacijam, nikoli ne smemo dajati občutka, da nas je razočaral, če se ni verbalno odzval na naše vprašanje.

Pomembno je, da vemo, da je motnja premostljiva in ni trajen pojav. Otrok s tako motnjo lahko napreduje le, če poznamo njegove lastnosti in vrsto mutizma, če je otrok deležen pravih pristopov ter pravih razumevanja motnje, metod in strategij.

Zakaj je potrebno, da učitelji poznajo motnjo selektivni mutizem?

Da je selektivni mutizem resna motnja, pogosto

prvi opazijo prav vzgojitelji in učitelji v šolskem okolju v najnižjih razredih. Običajno se pojavi že v predšolskem obdobju (Steinhausen in Juzi 1996). Ker mnogi otroci s selektivnim mutizmom doma govorijo normalno, starši problema ne opazijo prvi. Zato imajo učitelji pomembno vlogo pri prepoznavanju motnje, zlasti pri ustreznem napotovanju k strokovnjakom in udeležbi v postopkih, ko je treba oceniti stanje, kot tudi pri zagotavljanju oblik pomoči otroku v razredu.

Vzrok za pojav selektivnega mutizma

Nekateri avtorji menijo, da se otroci rodijo s sramežljivim ali anksioznim temperamentom (McHolm idr. 2005). Vzrok za to je nepravilno delovanje možganske žleze amigdale. Pri anksioznih osebah amigdala sproži serijo zaščitnih reakcij tudi, ko posameznik v resnici ni v nikakršni nevarnosti (vprašanje učiteljice, socialni stiki), in pošilja telesu takšne ukaze, kot če bi bil resnično v nevarnosti. Drugi strokovnjaki so si enotni v tem, da ima večina otrok dedne predispozicije za anksioznost. Torej, da so se pri nekaterih članih družine že pojavile anksiozne motnje (Kesič Dimić 2010). V najnovejših raziskavah avtorji menijo, da je razlog za nastanek motnje najverjetneje kombinacija obeh faktorjev (McHolm idr. 2005).

Lastnosti in razširjenost motnje selektivnega mutizma (SM)

Otroci s selektivnim mutizmom so plašni in anksiozni predvsem v socialnih stikih zunaj doma, čeprav so pogosto molčeči tudi ob večjih družinskih srečanjih, ko ne poznajo dovolj dobro vseh sorodnikov. V socialnih situacijah zunaj doma se ti otroci aktivno izogibajo interakciji, ki zahteva verbalno sodelovanje. V prvih razredih so to lahko npr. jutranji krog, razredne diskusije kot tudi dejavnosti, ki vključujejo fizično aktivnost in petje.

V takšnih kontekstih otroci s selektivnim mutizmom pogosto reagirajo z zardevanjem, izogibanjem očesnemu stiku in opazno nemirnostjo ali togostjo. Če nekdo vzpostavi verbalni stik z njimi, se običajno odzovejo z gestami, kimanjem in drugim neverbalnim vedenjem, s čimer sporočajo svoje nelagodje ali potrebe (Ford, Sladeczek, Carlson in Kratochwill 1998). Tudi kadar morajo na stranišče ali potrebujejo kakršnokoli pomoč, pogosto ne spregovorijo. To lahko vodi v nerodne situacije v šoli oziroma zunaj doma. Kot rezultat aktivnega izogibanja situacijam, v katerih naj bi govorili, ti otroci lahko reagirajo na prisilo z izbruhi jeze ali razdražljivostjo. Otroci s selektivnim mutizmom lahko kažejo tudi ekstremno plašnost in umik, ko se jim kdo približa z namenom dotika.

Večina udeleženi v izobraževalnem procesu verjame, da je selektivni mutizem redek pojav, vendar novejša raziskave kažejo, da je motnja pogostejša, kot so sprva mislili. Prve raziskave so kazale, da gre za manj kot 1 % populacije. Tudi druge zgodne raziskave so to potrjevale. Mnogi so opo-

zarjali, da je incidenca motnje podcenjena iz različnih razlogov: odrinjenosti družin na socialnem robu, dejstva, da starši ne prepoznajo selektivnega mutizma kot motnje, ki bi terjala ukrepanje, in dejstva, da se selektivni mutizem pretežno pojavlja v šoli. Ti rezultati kažejo, da imajo učitelji glavno vlogo pri naporih za prepoznavanje in zdravljenje selektivnega mutizma.

Značilnosti selektivnega mutizma

Čeprav se pri otrocih s selektivnim mutizmom simptomi pogosto kažejo v različnih oblikah, je prevladujoče vedenje, ki je skupno vsem tem otrokom, nesposobnost govora v specifičnih socialnih situacijah, kjer se od njih pričakuje, da bodo govorili. Otroci s selektivnim mutizmom običajno v šoli ne govorijo, govorijo pa v drugih situacijah ali v domačem okolju.

»Ko je otrok v stanju preplašenosti, v neprijetni situaciji, lahko pri njem opazimo:

- molčečnost;
- prazen izraz na obrazu;

- strmenje v prazno;
- nepremičnost, 'zmrznjenost';
- težave pri navezovanju očesnega stika;
- zategnjenost v neverbalnem izražanju« (Kesič Dimić 2010, 22).

»V šolski situaciji lahko opazimo, da:

- ne govori z učiteljico ali vrstniki;
- ne govori le z določenimi izbranimi osebami;
- komunicira neverbalno, verbalno pa ne;
- govori s starši, ko pridejo ponj;
- je videti nervozen;
- je osamljen;
- se izogiba očesnemu stiku z učiteljico in vrstniki;
- zavrača hrano (ali le določena živila) v šoli;
- se po nesreči polula, ker ne upa vprašati za izhod na stranišče (ali se šolska stranišča boji uporabljati)« (Kesič Dimić 2010, 23).

Učitelji v razredu bodo opazili, da otroci s selektivnim mutizmom sicer ne govorijo z drugimi, vendar kažejo željo po komunikaciji. Posledično otroci s selektivnim mutizmom uporabljajo najrazličnejše oblike neverbalne komunikacije, kot so geste, kimanje, kazanje ali le kratko, komaj slišno šepetanje. Običajno se izogibajo dejavnostim ali skupinskim diskusijam, v katerih se od njih pričakuje, da bodo odgovarjali na vprašanja ali podajali informacije sošolcem (npr. pokaži in povej).

Pogosto se pretirano oklepajo izbrane odrasle osebe in kažejo znake anksioznosti in zaskrblje-

nosti, če so od te osebe ločeni. V razredu lahko izkazujejo kompulzivne navade. Če skušajo odrasli otroka vztrajno siliti v govorjenje, ta pogosto odreagira burno, z izbruhi jeze ali ključovalnim vedenjem. Za mnoge otroke je prva oseba, ki prepozna in izrazi skrb glede pomanjkljivega govora in verbalne interakcije z vrstniki in odraslimi, učitelj.

Mnogi otroci so v šoli sprva plahi in zadržani, a se kasneje, ko se privadijo razrednemu okolju, odsotnost verbalne interakcije pokaže kot prehodno stanje, ki ga otrok premaga ob komunikaciji s sovrstniki. Pri otrocih s selektivnim mutizmom pa odsotnost govora traja precej dlje.

Kaj morajo vedeti učitelji?

Za otroka s selektivnim mutizmom je šola pogosto najbolj težavno okolje. Učitelji in vrstniki pričakujejo, da bo govoril, se odzival in sodeloval v šolskih aktivnostih in pogovorih. Kadar otrok pri tem sodeluje, je pozornost usmerjena vanj. Otroci s selektivnim mutizmom pa si najmanj želi biti v središču pozornosti (Shipon-Blum 2016).

Učitelj mora poznati splošna vodila za delo z otroki s selektivnim mutizmom:

- V tihem in diskretnem okolju razložite otroku, da razumete njegovo stisko in dejstvo, da je govoriti v javnosti za nekatere otroke posebej strah vzbujajoče. Pokažite empatijo v zvezi z otrokovimi strahovi.
- Vprašajte učenca, če bi želel v prihodnje govoriti v šolskem okolju in ga k temu jasno povabite.
- Če otrok nakaže, da si želi komunicirati v šoli, ponudite svojo pomoč pri dosegu tega cilja. Naj se otrok zaveda, da bo morda težko, toda delovali boste v njegovo korist ter se tako postopoma in počasi bližali temu cilju.
- Ne silite otroka h govoru, dokler ni na to pripravljen. Naj tudi sošolci vedo, da verjamete, da bo otrok spregovoril in dosegel cilj.
- Opazujte otroka, da boste lahko določili, katere razmere in situacije sprožajo večjo anksioznost in kaj bi lahko otroku v določenih okoliščinah pomagalo spregovoriti.
- Vzpostavite okolje, v katerem se bo otrok počutil varnega, spodbujanega in bo vedel, da ima podporo.

PRIMER IZ PRAKSE

Kako se otrok obnaša v šolski situaciji?

Deček govorno komunicira s sošolci in specialno pedagoginjo. Z učiteljico komunicira neverbalno (odkima, prikima, pokaže ali napiše odgovor). Sposobnosti na učnem področju so v skladu s pričakovanji. Tu ni odstopanj v primerjavi z vrstniki.

Ne dviguje roke in se aktivno ne udeleži pogovorov. Če mu učiteljica postavi vprašanje, ob spodbudi napiše odgovor na papir, odkima ali prikima. Kadar je v stiski in potrebuje pomoč, pristopi učiteljica in mu postavi vprašanje, menca z rokami, si pokrije ušesa, strmi, čaka, maha z rokami.

Oblike motečega vedenja učenec pokaže, kadar je izpostavljen situacijam, pri katerih čuti tesnobo (kadar so prisotne odrasle osebe, ki jih slabo pozna, učiteljica ali pa je pozornost usmerjena nanj in se od njega pričakuje, da bo govoril). S tem vedenjem se želi izogniti situacijam in želi, da se po-

zornost preusmeri drugam ali da želeno nalogo (podati odgovor, govoriti, poiskati radirko, če jo potrebuje ...) naredi namesto njega nekdo drug.

Kako lahko otroku pomagamo, da dosežemo določene cilje?

Vsak cilj v spodnji tabeli je razdeljen na določeno število korakov. Za vse korake velja:

- Učiteljica otroku postavi vprašanje in zahteva določeno nalogo, opravilo.
- Za vsak uspešen poskus otrok dobi plus.
- Ko je otrok ponovno uspešen po štirih poskusih, dobi nagrado in preidemo na naslednji korak.

1. CILJ: Na vprašanje učiteljice odgovori z govorom	
1. korak: odgovor pove sošolcu na uho, sošolec pove njegov odgovor učiteljici	Učiteljica otroka najprej spodbuja, da sošolcu pove odgovor. »Nik, povej sošolcu odgovor.« Po štirih uspešnih poskusih mu le namigne z roko, kasneje poskuša opustiti tudi to. Po osmih uspešnih poskusih dobi nagrado (15 minut računalniške igre), gremo na drugi korak.
2. korak: odgovor sošolcu zašepeta	Podobno kot prvi korak.
3. korak: odgovor zašepeta	Najprej ga učiteljica spodbudi: »Nik, zašepetaj. Spomni se, nabiraš pluse za računalniške igre.« Kasneje spodbudo opustimo. Ko zbere dovolj plusov, dobi nagrado (15 minut računalniške igre).
4. korak: odgovor pove učiteljici tako, da se obrne stran in glasno pove odgovor	Učiteljica ga spomni, da se obrne stran in glasno pove odgovor (v prvih štirih poskusih, nato mu le še namigne). Sledi nagrada, 30 minut računalnika.
5. korak: odgovor pove učiteljici tako, da je obrnjen k njej in ji odgovori s sobno jakostjo	Učiteljica ga spodbudi: »Sedaj lahko odgovor glasno poveš.« Po štirih uspešnih poskusih umakne spodbudo. Nagrada: 45 minut računalnika.
2. CILJ: Ko je v stiski, prosi sošolca za pomoč	
1. Korak: ko je v stiski (pozabi ravnilo, radirko), pove sošolcu in ta pove na glas	Ko doma pozabi šolske potrebščine, pove sošolcu, da jih potrebuje. Če učiteljica ugotovi, da kaj potrebuje, mu postavlja vprašanja. Deček odgovori sošolcu, kaj potrebuje.
3. CILJ: Prenaša obvestila iz šole in od doma	
1. Korak: prenese obvestilo staršem	Učiteljica otroku napiše obvestilo za starše. Deček doma pokaže staršem obvestilo. Po štirih uspešnih poskusih so obvestila ustna. Mama je na zvezi z učiteljico individualnega pouka in otroka spodbuja h komunikaciji. Po štirih uspešnih poskusih sledi nagrada (30 minut računalnika).
2. Korak: prenese obvestilo učiteljici	Starši pripravijo pisno obvestilo za učiteljico (najprej za učiteljico individualnega pouka, nato za razredničarko). Deček pokaže obvestilo. Kasneje so obvestila ustna. Po štirih uspešnih poskusih sledi nagrada (45 minut računalnika).

Kako lahko ukrepamo ob motečem in neželenem vedenju?

Kadar se otrok vede moteče, to vedenje ignoriramo. Ko mu postavimo vprašanje, preštejemo do pet in mu tako damo čas za odgovor. Če ne odgovori, ne komentiramo nič, vprašanja mu ne postavljamo ponovno. Pozornost usmerimo drugam ter mu čez deset minut vprašanje ponovno postavimo. Če na tri vprašanja zaporedoma ne odgovori, začnemo postavljati vprašanja, ki so zgolj in močno vezana na njegov interes (računalniške igrice, lego kocke).

Kadar uspešno odgovori na vprašanje, ga ne pohvalimo, temveč ignoriramo. Označimo plus v tabeli in usmerimo pozornost drugam. Pomembno je, da nanj ne usmerjamo pozornosti, ko ne odgovori na vprašanje, pa tudi, ko odgovori.

Ob koncu tedna skupaj pregledamo tabelo s plusi, jih preštejemo in načrtujemo korake za naslednji teden.

Zaključek, predlogi za naprej, merjenje napredka

Cilji časovno niso natančneje oziroma datumsko opredeljeni, ker se sledi korakom do cilja glede na

število uspešnih poskusov. Če v času dveh tednov ne bi bilo napredka (ne bi bilo dovolj uspešnih poskusov – npr. štiri zapored), je potrebno korake prilagoditi, jih zmanjšati ali povečati nagrado.

Poleg vsega naštetega mora šolsko osebje vzdrževati stike s strokovnjaki zunaj šole, ki delajo z otroki in njihovimi starši. Za zunanjo pomoč je značilna podpora na domu, individualna terapija, izobraževanje staršev in medikamentno zdravljenje. Vsi člani tima morajo delovati načrtovano in usklajeno ter redno vrednotiti učinkovitost uvedenih ukrepov.

Literatura

- Ford, M. A., Sladeczek, I. E., Carlson, J. in Kratochwill, T. R. (1998): Selective mutism: Phenomenological characteristics. *School Psychology Quarterly*, 13(3), 192-227.
- Kesič Dimić, K. (2010): *Vsi učenci so lahko uspešni: Napotki za delo z učenci s posebnimi potrebami*. Ljubljana: Založba Rokus Klett, d.o.o.
- McHolm, A.E., Cunningham, C.E. in Vanier, M. K. (2005): *Helping your child with selective mutism: Practical steps to overcome a fear of speaking*. New Harbinger Publications. Oakland, Canada.
- Shipon-Blum E. (2006): *Understanding Selective Mutism. A Guide to Helping Our Teacher Understand*.
- Steinhausen, H. in Juzi, C. (1996): Selective mutism: An analysis of 100 cases. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 35, 606-614.